
**МАКТАБ О'QUVCHILARIGA TEMIRCHILIK, MISGARLIK
VA ZARGARLIK HUNARLARI TARIXINI O'RGATISH - MILLIY
TARBIYANING OMILI**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.26.65.066>*Yuldashov Kaxraman Kamulovich**Urganch davlat universiteti katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada maktab o'quvchilariga xalq hunarmandchiligi sa'natining temirchilik, misgarlik va zargarlik hunarlari tarixini orgatish va yoshlarni milliy qadriyatlar hamda urf-odatlar ruhida tarbiyalash haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: maktab, o'quvchi, milliy tarbiya, milliy qadriyat, tarix, usta, temirchilik, misgarlik, zargarlik, hunar.

**ОБУЧЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ ИСТОРИИ КУЗНЕЧНОГО,
КУЗНЕЧНОГО И ЮВЕЛИРНОГО РЕМЕСЕЛ - ФАКТОР
НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ***Юлдашов Кахраман Камулович**Старший преподаватель Ургенчского государственного университета*

Аннотация. В статье рассказывается об обучении школьников истории народных ремесел, кузнечного, кузнечного и ювелирного ремесел, а также о воспитании молодежи в духе национальных ценностей и традиций.

Ключевые слова: школа, ученик, национальное воспитание, национальная ценность, история, мастер, кузнечное дело, ювелирное дело, ремесло.

**TEACHING SCHOOLCHILDREN THE HISTORY OF
BLACKSMITHING, COPPER CRAFT AND JEWELRY CRAFT - THE
FACTOR OF NATIONAL EDUCATION***Yuldashov Kakhraman Kamulovich**Senior lecturer at Urgench State University*

Summary: The article tells about the organization of the history of the craft of blacksmithing, copper and jewelry and the upbringing of young people in the spirit of national values and traditions.

Keywords: School, pupil, National Education, National value, history, master, blacksmithing, copper, jewelry, craft.

Temirchilik ko'hna hunar turlaridan biri bo'lib, qadimdan uni xalq tilida chorhunar deb atalgan. Bu jihat mazkur hunarni serqirra, sertarmoqligini bildiradi. Odatda temirchilarning piri Odam alayhissalomdan boshlangan payg'ambarlarning o'n yettinchisi – Dovud payg'ambar deb hisoblanadi. Rivoyatlarda uning qo'llarida temir go'yoki xamir kabi egilib-bukilib ketishi aytib o'tiladi.

Metall ishlashning muhim sohasi temirchilikning xo'jalik uchun ahamiyati katta bo'lgan. Chunki unda dehqonchilik va hunarmandchilikning boshqa sohalari uchun ko'plab mehnat qurollari yasalgan. Bu davrda keng tarmoqli temirchilik mehnat taqsimoti natijasida tor ixtisoslashgan edi. Masalan ulardan ayrimlari faqat ketmon, o'roq yoki turli qaychilarni yasash bilan shug'ullanganlar. Vodiydagi eng yirik temirchilik markazlari Termiz, Xiva, Qo'qon, Marg'ilon, Shahrixon, Andijon, O'sh, Namangan, Chust, Asht, Qo'shtegirmon, Konibodom, Chodak, Chimyon, Uchqo'rg'on, Aravon, Qorasuv, Qo'qonqishloq, O'zgan, Kosonsoy edi. Metall ishlash va temirchilik bo'yicha vodiya Asht aholisi katta tajriba orttirgan edi. Umuman olganda, tayyorlaydigan mahsulotlariga qarab temirchi ustalarni 3 guruhga bo'lish mumkin. Jumladan, birinchisi – eshik zanjiri

va halqalari, ot va eshak taqalari, kavush va etik nag'allari, har xil mixlar, arava g'ildiragi uchun temir halqalar, otlar uchun uzangi, duradgorlar uchun temir randalar va shunga o'xshash buyumlar tayyorlovchi ustalar. Ikkinchisi – toshtarosh ustalar, dehqonlar va binokorlar uchun turli asboblari, jumladan ketmon, o'roq, bolta, tesha yasovchi ustalar. Bu ustalar qo'lda ketmon, kapgir, tesha, bolta, pichoq, halqa, o'roq, chopqi, zulpin, olov kurak kabi temirchilik buyumlari yasovchi hunarmandlar. Uchinchi guruhga – pichoq, qaychi, pakki, arra, otashkurak, qora chiroq, bigiz va hakoza tayyorlovchi hunarmandlar kirgan. Shuningdek temirchilikning alohida, ya'ni qurolsozlik sohasi ustalari – miltiq va to'plar yasovchilar ham ajralib turgan. Odatda temirchi ustalar o'z ustaxonasida asosan oila a'zolari va shogirdlari ishtirokida mahsulot tayyorlaganlar. Agarda oilada ustadan boshqa ishga yaroqli odam bo'lmasa, alohida bitta shogirdni bolg'achi sifatida ishga yollab, unga 3-4 so'm oylik to'langan. Shogird temirchilikda dam bosish va ko'mir solish kabi oddiy ishlardan hunar o'rganishni boshlab, asta-sekin otga taqa qoqishgacha bo'lgan murakkab ishlarni ham o'rganib borardi. Shogirdlar temirchilik hunarini o'rganish bilan birga ustaning uy va dehqonchilik yumushlarini ham bajarar edi. Hunarni o'rganish muddati turlicha hisoblanardi. Shogird usta qo'lida kamida 8-10 yil bo'lardi. Masalan, shogird hunar o'rganishga kelgandan so'ng oradan 4-5 yil o'tgach, haftada bir marta ustaning ruxsati bilan ayrim kichik ishlar bilan shug'ullanib, hokandoz, otashkurak, tesha, bigiz va shunga o'xshash buyumlar yasab, bozorga olib chiqib sotardi. Shogird haftaning juma kunlari ota-onasinikiga borib turardi, hunarni o'rganib bo'lgandan so'ng ustaning roziligini olish uchun bolaning otasi katta ziyofat berardi, ustaga bosh-oyoq sarpo qilardi. Ziyofat paytida usta va hurmatli kishilar tomonidan shogirdning hunarni egallab usta bo'lganligini e'lon qilinib, bundan buyon uni do'kon ochib, mustaqil ishlashiga rozi bo'lishib, unga muvaffaqiyat tilashar edi. Odatda bir temirchi usta ertalabdan to kun botgunga qadar 30 dona taqa yasay olgan, bir oyda 9-10 pud temir, 25 pud ko'mir, bir yilda esa 100-120 pud temir va 300 pud ko'mir miqdoridagi xom-ashyodan foydalangan. Ketmon yasovchi temirchi usta esa o'z shogirdi bilan 2 kunda 3 ta ketmon yasardi, bir yilda esa o'rta hisobda 450 ta ketmon tayyorlardi.

Surxondaryo, Xiva va Farg'ona hududlarida dehqonchilik rivojlangan bo'lib, ketmon mahsulotiga talab katta edi. Masalan, XX asr boshida birgina Qo'qonda 250-300 ta ketmon yasovchi usta bo'lgan. Bu hunar turi ham avloddan-avlodga o'tib, ustaxonalar o'z salohiyatiga ko'ra yirik, o'rtacha va kichik bo'lgan. Kichik ustaxonalarda oila a'zolari ishlab, buyurtma bo'yicha ketmon yasaganlar. Yirik ustaxonalarda yollanma ishchi kuchidan foydalanilgan. Manbalarga ko'ra, qo'qonlik Yo'ldoshboy do'konida 10 kishi ishlagan va omoch tishi, o'roq, dastkalla, uzum qaychi kabi buyumlar ham tayyorlangan. Yasaladigan ketmonlar geografik sharoit va ish turiga ko'ra qalin, yupqa, katta-kichik, yelkador, tig' qismi burchakli, yumaloq shakllarda yasalgan. Ushbu hunar turi bo'yicha Qo'qon yaqinidagi Qo'shtegirmon qishlog'i yirik markaz sifatida ajralib turgan. Shuningdek, bu davrda katta qishloqlardagi temirchilar aholi ehtiyoji uchun zarur bo'lgan barcha temir buyumlarni yasashar va singan asboblarni ham ta'mirlab berishar edi. Qishloq ustaxonalarida dehqonlar buyurtmalari tayyor bo'lguncha ko'pincha temirchiga yordam berish maqsadida dam bosish, o'choqqa ko'mir solish, taqalashga olib kelingan otni ushlab turish, pichoq yoki o'roqni charxlatgani olib kelinsa, charxni tortish kabi yordamchi ishlarni bajarar edilar. Agar usta dehqondan katta ishni buyurtmaga olsa buyurmachi unga choy, non, ovqat va turli mevalar olib kelar edi. Umuman bunday joylarda usta jamoa ta'minotida bo'lgan. Boshqa qishloqdan kelib, ayrim asboblarni tuzattiradigan yoki ba'zi narsalarni buyurtirgan odamlar ustaga qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan, ko'pincha don bilan haq to'laganlar. Pul bilan haq to'lash kam uchragan. Hattoki temirchi ustalar turli ekinlar urug'lari bilan ham ta'minlangan. Agar usta boshqa qishloqdan kelib temirchilik qilayotgan bo'lsa, qishloq aholisi hosildan usta haqi deb kapsan ajratib, unga keltirib berardi. Dehqon o'z buyurtmalarini tayyorlatish uchun ustaga ko'mir va o'tin ham olib kelgan. Pichoqchilik temirchilikning eng

rivojlangan tarmoqlaridan biridir. Pichoq insonning yarim rizqi hisoblanadi. Pichoqqa kundalik turmushda ehtiyoj ko'p bo'lib, erkaklarning ajralmas quroliga aylangan. Chust pichog'i o'ziga xos bo'lib, u teri g'ilofda olib yurilgan. Pichoqni taqib yurish milliy an'ana darajasiga ko'tarilgan. Chust pichog'i metallining qalinligi, bichimining o'ziga xosligi, zanglamasligi bilan ajralib turgan. Pichoq asosan tig', sop, gulband qismlardan iborat. Pichoq yasash texnologiyasi ko'p mehnat talab qiladigan jarayon bo'lib, tayyor pichoq bo'lguncha 76 marta qo'ldan-qo'lga o'tgan. Odatda pichoq, xanjar va qilich kabi tig'li asboblarga har xil suyaklardan yasalgan chiroyli dastalar xilma-xil o'yma gullar bilan bezatilardi. Asrlar davomida butun Sharq va G'arbga vodiyni mashhur qilgan pichoqlar Chust, Qorasuv, Shahrixon, O'ratepada yasalib, bu an'analar zamonamizgacha saqlanib kelmoqda. Sayyoh A.Vamberi ham Chustda yasalgan qurollarga yuqori baho bergan edi. Bu yerga xom ashyo Burchmulladan – "xarxun" (eshak qoni) yo'li bilan keltirilgan. 48 sandonda ustalar 4-5 shogirdi bilan ishlagan. Bibi ona mozori atrofida ustalar sayili o'tkazilgan.

Metallga ishlov berishning muhim tarmoqlaridan yana biri misgarlik bo'lib, misgarlar misdan qumg'on, tovoq, cho'mich, qozon, ko'za, barkash, choy idish, obdasta, samovar, choynak, jom, shamdon, lagan, chilim, paqir va milliy musiqa asbobi hisoblangan karnay singari buyumlarni yasashardi. XIX asr o'rtalarida yashab ijod qilgan qo'qonlik Azimboy miskar "Usta Mulla", "Katta miskar" nomlari bilan Farg'ona vodiysida shuhrat qozondi. Azimboy yasagan chilim, qumg'on, dastsho'y, oftoba va boshqa buyumlar O'zbekistondagi muzeylarga qo'yilgan. Bu davrda misgarlar tayyorlagan turli buyumlarga aholi orasida talab katta edi. Ancha yirik, kam bezak beriladigan buyumlar: qozon, yirik mis ko'za uchun qizil misdan, kichik, ko'pincha sirti naqshlanuvchi buyumlar ishlov berilgan sariq mis "birinj"dan yasalgan. Shuningdek ular bunday idishlarga har xil naqshlar ham chekkanlar. Shaharlar bilan bir qatorda yirik qishloqlarda ham tajribali misgarlar ko'p edi. Ular o'rtasida ham mehnat taqsimoti mavjud bo'lib, har bir usta ma'lum buyumnigina yasardi. Masalan ustalardan biri chilimni qalaylasa va qumg'on yasasa, boshqalari qozon va lagan yasar edi. Mis buyumlar mis taxtadan bolg'a bilan sandon ustida qizdirmasdan urib yasalgan, qumtoshli charxda pardozlangan. Eng yirik misgarlik markazi Qo'qon bo'lib, Chorsu yaqinida alohida misgarlik mahallasi bo'lgan. Vodiy misgarlari tayyorlagan buyumlar chet elda ham juda mashhur bo'lgan. Misgarlik buyumlari yuksak badiiy ahamiyatga ega san'at asari sifatida juda qadrlangan. Misgarlar oddiy asboblardan yordamida o'ziga xos shaklli, nozik naqshli buyumlar tayyorlay olganlar. Misgar ustaxonasida kichik o'choq, katta-kichik sandon, turli qisqich, qaychi, bolg'alar, ombir, egovlar asosiy ish qurollari hisoblangan. Mis buyumlarga naqsh tushirish kandakorlik deb atalgan. Farg'ona kandakorligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri naqshlarining sayoz, islamiyligi, jumladan Qo'qonda mayda gulli naqsh berishning urfga kirganligida edi. XIX asr oxirida mis patnislarga Xudoyorxon o'rdasi, hayvonlar, odamlar timsolidagi naqshlarni berish ham tarqalgan. Buyumlar qimmatbaho toshlar bilan masalan, feruza, yoqut, marjonlar bilan ziynatlangan. Marg'ilonlik kandakorlarning esa sevimli naqsh elementi bodomsimon ko'rinishidagi qalampir naqshi hisoblangan.

Vodiyda cho'yan quyish (degrezlik) hunarmandchiligi ham rivoj topgan bo'lib, ular mahsulotining 80-85 % omoch tishidan iborat bo'lgan. Qo'qon, Namangan, Andijon yirik degrezlik markazlari bo'lgan. Ushbu tarmoq Chust, Kosonsoy, Konibodom, Rishton, Marg'ilonida ham rivoj topgan. Cho'yan quyuvchilar qishloq xo'jalik mehnat qurollari bilan birga qozon ham quyganlar. Shu sabab tarmoqning nomi Qo'qonda degrezlik, ya'ni tojikcha "deg" – qozon, "rez" – quyish – qozon quyish ma'nosini bildirgan. Bugungi kunda ham ushbu nom shaharda toponim sifatida saqlanib qolgan. Xorazm va buxoroda bu tarmoq "pozachi" – "omoch tishi" quyish deb atalgan. Cho'yan quyadigan asboblardan metallsozlar qoliplarni yasaydigan chorcho'p, charx, belkurak, iskanja, lavgir, lattosh, sixcha, taganak (tevonak), tarnov (shovva), chanoq, cho'mich, ettaxta, chiroq va h. foydalanganlar. Degrezlar odatda manqaldon, juvoz boshmog'i,

rus uslubidagi o'choq plitasi, paxta tozalash – “jin” dastgohi maxovigi, choy idish, tamaki tuyish uchun keli sopi, aspak, qora chiroq, arava g'ildiragi takcho'yoni yoki halqa quyganlar.

Cho'yan quyish ustaxonasi loydan qurilgan bosqonli o'choq va yopiq binodan iborat inshoot bo'lgan. Farg'onada bu o'choq “yon do'kon” deb atalgan. Bu yerda o'tga chidamli g'ishtdan metall ichiga havo haydovchi “ko'z” darcha qilingan. Havo echki terisidan qilingan dam orqali berilgan. Hovlida qish paytida quyilgan qoliplar quritiladigan “xumbaz” joylashtirilgan. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerak-ki, cho'yan quyish o'lkada zarur darajada rivojlana olmadi. Chunki hunarmandlar tayyorlagan cho'yan buyumlar bu yerga Ural zavodlarida quyilib keltirilayotgan zavod mahsulotlari bilan raqobatlasha olmas edi. Mahalliy ustalar asosan bu davrda ushbu keltirilgan buyumlarning siniqlarini qayta quyish bilan shug'ullanar edilar. Butun O'rta Osiyo, shu jumladan, Farg'ona viloyati aholisini ham shu zavodlar mahsulot bilan ta'minlaganlar. XIX asr o'rtalarigacha degrezchilar xom ashyoni mahalliy konlardan olganlar. Keyinchalik rus mustamlakachiligi davrida Rossiyadan keltirilgan temir-tersaklardan foydalanilgan. Orenburg va Troisk orqali Uraldan Kostinskiy zavodining (Rastorguevga tegishli) mahsulotlari, yuzlab tonna cho'yan buyumlari O'rta Osiyoga keltirilgan.

Jez quyish metall buyumlar yasashning murakkab sohasi bo'lib, ushbu sohaning vodiya qadimdan rivojlanganligini arxeologik topilmalar ham tasdiqlaydi. Jumladan 1953-yil Chustda o'tkazilgan arxeologik ekspeditsiya tomonidan milloddan avvalgi II-ming yillikka oid bronza buyumlar, 1951-yilda Pomir-Farg'ona ekspeditsiyasi tomonidan esa Vodilning Jangoyil mavzesidan II-V asrlarga oid zargarlik, misgarlik, temirchilik, pichoqchilik mahsulotlari, bronza yoki qizil misdan yasalgan oyna, bronza sirg'a, qo'ng'iroq uzuk, temir pichoq, o'q uchi topilishi yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi. Mis va temir rudasi Isfara, yuqori Nesa, G'ovasoy, Novqat, Arslonbob, Ohangaron konlaridan olingan. Arab sayyohi Maqdisiy “Musulmon mamlakatlarida O'rta Osiyoning hamma buyumlari ichida eng mashhurlari Zarafshon ipak va ip to'qimalari va Farg'onaning metallardan yasalgan qurollaridir” deb yozgan edi. Vodiyaq temir koni haqida Zahiriddin Bobur ham xabar berganligi ko'pchilikka ma'lum. XIX asrda esa vodiya ustalari asosan Chor Rossiyasidan keltirilgan metall xom ashyosidan foydalanganlar. Shu davrda sanoat usuli bilan tayyorlangan rus metall buyumlarining O'rta Osiyo bozorlariga kirib kelishi muayyan darajada mahalliy hunarmandlar ishining qisqarishiga olib kelgan. Biroq tarmoq faoliyati butunlay to'xtab qolmadi. Chunki ular tayyorlagan buyumlar aholi hayot tarziga moslab, didini hisobga olib tayyorlanar va narxi ham arzonroq edi.

XX asr boshlarida Farg'ona vodiysining deyarli barcha yirik shahar-qishloqlarida qimmatbaho metallardan buyum tayyorlash – zargarlik kasbi ham rivoj topgan edi. Zargarlar asosan mahalliy savdogarlardan olgan xom ashyo – kumushdan buyum yasaganlar. Qimmatbaho metallarni quyish ishi Rossiya va Kavkaz bilan aloqalar tufayli yuzaga kelgan bo'lsa ajab emas. Kumushni qoraytirish texnikasi Qo'qonda rivoj topgan. Zargarlik buyumlaridan asosan yosh ayollar foydalanib, ular turmushga chiqqan ilk yillarda mehmondorchilikda yoki turli bazm, to'y-hashamlarda bezak sifatida taqqanlar. Vodiyaq keng tarqalgan peshonaga taqiladigan bezaklardan biri bu tillabargak bo'lib hisoblangan. Ushbu bezak turi rombsimon shakldagi ko'zli metall plastinkalar birlashmasi ko'rinishida bo'lgan, quyi qismida ko'plab osilib turuvchi shokilalari bo'lgan.

Vodiyaq keng tarqalgan zargarlik buyumlaridan biri – kumush bilaguzuk bo'lib, sirtiga o'yib naqsh berilib, qoraytirish uslubida pardoqlangan. Farg'ona vodiysi ayollari orasida quloqqa taqiladigan bezaklardan qashqarbaldoq, baldoq va sirg'alar keng yoyilgan edi. Shuningdek Turkistonbaldoq, aravabaldoq, Andijonning oynakli zira, Marg'ilonning zilzilabaldoq sirg'alari mashhur bo'lgan. Burunga osiladigan buloqi ham sirg'alar turkumiga kirgan. Oltin, kumush va boshqa qimmatbaho toshlar Rossiya, Eron, Hindiston, Buxoro shaharlaridan va mahalliy konlardan olingan. Zargarlar asosan uyiyaq do'konda buyum yasaganlar. Do'konda kichkina sandon, bir necha xil bolg'a,

qaychi, ombir, tutqich, sim yasaydigan kira, kichik bosqonli o'choq va misdan yasalgan bahandam, arracha va turli naqsh beradigan metall qalamlar asosiy asbob-uskunalar bo'lgan. Bu asboblarda odatda avloddan-avlodga o'tgan. Har bir zargarning mo'jizalar tarozisi bo'lgan. O'lchov birligi misqol (ruscha-zolotnik) va naxud deb atalgan.

Mustamlakachilik yillarida tarmoq Rossiyadan keltirilgan arzon fabrika mahsulotlari bilan raqobatlasha olmay asta-sekin tushkunlikka uchray boshladi. 1901-yilda "Turkistanskies vedomosti" gazetasi: "Zargarlik hunari sinyapti, chunki ko'plab mahalliy hunarmandlarning buyumlari bizning mahsulotlar tomonidan siqib qo'yilmoqda", deb yozgan edi. Lekin qadimiy an'analarga ega vodiy zargarligi butunlay to'xtab qolmadi. U rivojlanishda davom etdi va aholi ehtiyojlarini qondirib turdi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar:

Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.

Akramov V. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'zbekistonda hunarmandchilik. "O'IF" j. -1973 yil, 1-soni, 58-b.

Boburnoma. -T., 1989. 94-b.

Вестник истории мировой культуры. -М., БСЭ, 1957.

Кустарные промыслы в быту народов Узбекистана в XIX-XX в.в. -Т., 1986.

6. O'zbek ensiklopediyasi. -T., 1980., 14-jild.

7. O'zbek ensiklopediyasi. -T., 1972. 2-jild.

8. Soatov S. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. -T., 1973. -38-b.

9. Shomirzayev, M.Kh. (2019). The ethical characteristics of traditional embroidery of Fergana valley people. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7 (12). - P. 60.

10. Shomirzayev, M.Kh. (2019). Ethnic peculiarities of artistic embroidery of the peoples of the Ferghana valley. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. -7 (12). -P. 970.

11. Shomirzayev, M.Kh. (2019). Local features of the traditional embroidery of the Ferghana valley. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. -7 (12). -P. 972.